

9. Галина Г. // *Невигадане...*
10. Шварце Г. *Примусова праця – вступ до проблеми // Трищина через все життя. Спогади українських примусових робітниць в землі Райнланд.* – Кьольн, 2007.
11. Лапан Т. *Українські жінки на примусових роботах у Третьюму Рейху // Україна модерна..* – К.; Львів, 2007.
12. Васса Іванівна Галустова // *Невигадане...*
13. Овчаренко Парасковія Іванівна // *Маленькі люди на великій війні: усні історії остарбайтерів та в'язнів концтаборів з Полтавщини / Упор. В. Ляхно.* – Полтава, 2011.
14. «Після довгої розлуки ми повернемось в Прилуки» – інтерв'ю з Сергієм Петрашенком // «Прошу вас мене не забувати»: усні історії українських остарбайтерів / Упор. І. Ястреб та ін. – Х., 2009.
15. Сидоренко О., Котляр В. *Книга життя українських «остарбайтерів».* – Полтава, 2005.
16. Кобзиста (Шевченко) Марія Федорівна // *То була неволя. Спогади та листи «остарбайтерів» / Упор. Т. Пастушенко, М. Шевченко.* – К., 2006.
17. Ясир. *Листи, оповідання і народна творчість у німецькій неволі / Упор. О. Воропай.* – Лондон, 1966.
18. Фонд ПНПУ в ДАПО. – Ф. Р-1507. – Оп. 2. – Спр. 59.
19. Фонд ПНПУ в ДАПО. – Ф. Р-1507. – Оп. 2. – Спр. 49.
20. Тараненко Євгенія Григорівна // *Маленькі люди на великій війні...*
21. Чабанова (Стрельцова) Євгенія Арсентіївна // *То була неволя...*
22. Фонд ПНПУ в ДАПО. – Ф. Р-1507. – Оп. 2. – Спр. 42.
23. Державний архів Полтавської області. – Ф. Р-3388. – Оп. 1. – Спр. 365.
24. Бобир Галина Йосипівна // *Маленькі люди на великій війні...*
25. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. Р-166. – Оп. 3. – Спр. 259.
26. Федорук Надія Олексіївна // *То була неволя...*
27. Пастушенко Т.В. *Про що листувалися між собою українські примусові робітники в Німеччині в роки другої світової війни // Сторінки воєнної історії України: 36. наук. ст.* – К., 2003. – Вип. 7.
28. Борис Іванович Зіоменко // *Невигадане...*
29. Ганна Іванівна Федорченко // *Невигадане...*
30. Фонд ПНПУ в ДАПО. – Ф. Р-1507. – Оп. 2. – Спр. 50.
31. Денисенко Марія // *Маленькі люди на великій війні...*
32. Фонд ПНПУ в ДАПО. – Ф. Р-1507. – Оп. 2. – Спр. 58.
33. Геннадій Андрійович Марченко // *Невигадане...*

Lakhno W.I. The nonroutine of the Ukrainian Ostarbeiters of the Third Reich during the Second World War. In the article the nonroutine situations in which the Ostarbaiter fell while the Third Reich are researched. Are analyzed the perception by the Eastern workers of their staying in the unearned camps, the escapes, the acts of resistance or retaliation to some German citizens, the process of release from the "slavery" and so on.
Key words: nonroutine, Ostarbaiter, Transit Camp, Camp Distribution, holiday, the Third Reich.

А. О. Данілова

ПАРТИЗАНСЬКИЙ ГОСПІТАЛЬ У ПОВСЯКДЕННОМУ ЖИТТІ УЧАСНИКІВ РАДЯНСЬКОГО РУХУ ОПОРУ ПІД ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Стаття присвячена вивченню медичних умов в партизанських з'єднаннях під час Другої Світової війни. Виділяються типи партизанських госпіталів, охарактеризовані умови лікування хворих та поранених партизанів.

Ключові слова: Друга Світова війна, партизанські з'єднання, медицина.

Під час проведення великих військових операцій, блокувань, далеких переходів, в умовах табірної життя та часті зміни стоянок в партизанських загонах і з'єднаннях з'являлося чимало тяжкопоранених і хворих бійців,

які потребували стаціонарного лікування. На початку війни перед медичними працівниками партизанських загонів і з'єднань були поставлені складні й відповідальні завдання, основним з яких була організація централізованого надання медичної допомоги хворим і пораненим партизанам, тобто створення партизанських госпіталів. Актуальність цієї теми зумовлена необхідністю розуміння дійсного стану умов праці партизанських лікарів та умов перебування бійців в партизанських госпіталях на окупованій території. Партизанські медичні працівники не мали реально існуючого тилу, з усіх боків їх оточував тільки фронт. У таких важких обставинах лікарів необхідно було забезпечити необхідними приміщеннями та місцями для лікування поранених і хворих.

Поставлене питання не було предметом спеціального вивчення в радянській і сучасній історіографії. У наукових дослідженнях з цієї теми в більшості випадків описуються лише подвиги докторів і замовчуються умови їх роботи. Історики не вивчали питання повсякденного побуту медичного персоналу партизанських з'єднань. Поодинокі питання, що стосуються цієї проблеми, представлені в роботах В. Кучера [1], Н. Старожилова [2] та колективній монографії «Народна війна в тылу фашистських окупантов на Україні: 1941 – 1944 гг.» [3]. Питання медичного обслуговування в партизанських з'єднаннях відображене також в роботах колишніх лікарів, що за часів Другої світової війни були членами партизанських загонів і з'єднань. Серед них важливе місце посідають студії Н. Маєвської [4], Т. Гнедаша [5], М. Дудко [6], М. Тарасова [7]. Значну кількість матеріалу містять спогади командирів та бійців партизанських з'єднань [8 – 10]. Найвнї джерела мають переважно мемуарний характер і містять недостатню кількість аналітичного матеріалу. Для написання статті були використані неопубліковані архівні джерела, які представлені звітами медико-санітарних служб партизанських з'єднань [11 – 14]. Отже, метою статті є з'ясування значення партизанського госпіталю в повсякденному житті учасників Руху Опору періоду Другої світової війни.

За розміщенням партизанські госпіталі були представлені трьома типами – госпіталі, що були розташовані власно на території табору, госпіталі, що розміщувалися в селянських хатах або сараях на території селищ та пересувні партизанські госпіталі.

При розташуванні госпіталю у партизанському таборі начальник санітарної служби вибирав місце посередині табору для кращого обслуговування і надійнішої охорони [6, 75]. Залежно від пори року, будували землянки або курені. Узимку на території табору партизанські госпіталі найчастіше розміщувалися в землянках. Лікар партизанського з'єднання С. Ковпака Н. Маєвська у звіті писала, що її «першою квартирою» була «власноручно вирита землянка в лісі Путивльського району Сумської області» [11, 77]. Санітарна землянка цього з'єднання була поділена на дві частини: в одній приймали хворих, а інша була пристосована для приймального покою (ізолятора). Спеціально виріта для госпіталю землянка у з'єднанні Салая зсередини була обтягнута білим парашутом. «В ній знаходилась чергова сестра й перші хворі (на одній стороні) і поранені (на іншій). Там були зосереджені всі наші медикаменти», – згадував лікар з'єднання В. Покровська [12, 7].

За умов тривалого перебування на певній території, партизани іноді влаштовували госпіталі в будинках, які вивозили з навколишніх селищ. Так, партизани із з'єднання О. Федорова розібрали й вивезли з селища Єліна простору хату-п'ятистінку [8, 342]. За будівництва такої землянки кожен колоду з розібраної хати нумерували і кла-

ли на своє місце. Вузькі, довгі вікна партизани прорізували під самим дахом зрубу, зміцнювали стіни мохом, сіном, землею, застеляли дерном пласкі стелі з дощок. Лікар цього з'єднання Т. Гнедаш описав таку землянку зсередини: «У госпіталі дерев'яна підлога, ліжка з колод, обідній стіл, місце для аптечки, дві печі. В операційній світло, три вікна під дахом, білі стіни, біла стеля й навіть двері, закриті білою фіранкою із шовку» [5, 115].

Улітку партизанські госпіталі влаштовували в куренях та наметах. Той таки Т. Гнедаш описав процес побудови такого намету: «Григорій Іванович приносить шовковий парашут молочного кольору. Утрюх закріплюємо між дубами довгу жердину на мотузках. Виходить намет із гладким похилим дахом. Лопатами знімаємо траву й дерен до піску. Обрубую коріння дерев. Закріплюємо на кілочках стіни намету. У самому наметі піщана підлога й навколо неї бордюром лежить пісок. Нехай повна чистота буде не тільки в операційній, але й навколо неї. Гречка в'яже віник із хвойних гілок і зарівнює підлогу, маскує намет зверху гілками. Неподалік від табору сплилюємо товсту березу. Робимо два столи, два табурети, вішалку. Застеляю столи чистими серветками. Ставлю розкладний операційний стіл, покриваю його новим простирадлом» [5, 61].

Під час розгортання санітарної частини просто неба партизанські медики перш за все робили «хірургічний» стіл, збиваючи три-чотири дошки і розміщуючи їх на чотирьох стовпчиках, вкопаних у землю. Цей стіл обносили огорожею, зверху залишали простір для світла [6, 76]. Особливо важливою для партизанів була організація безпеки хворих, особливо з повітря. З цією метою над стелями землянок висаджували дерева, всі намети маскували гілками та корою дерев.

Іншим різновидом були госпіталі, розміщені у селах, звільнених від окупантів. Перший хірургічний госпіталь з'єднання під командуванням О. Сабурова був організований у селищі Мальцевка [11, 133]. З'єднання О. Федорова розмістило госпіталь у с. Николаєвка [8, 406]. Для поранених підбирали відповідні приміщення, якими найчастіше були світлиці сільських хат. У них розставляли ліжка і лави; якщо їх не було – на підлогу стелили сіно, а зверху – рядна або простирадла. Особливо старанно готувалися до прийому поранених в операційній. Для неї відводили велику світлу кімнату, в якій встановлювали стіл для проведення операцій, а на окремому столику розміщували хірургічні інструменти, стерильні матеріали й засоби для наркозу. Щоб запобігти обсіпанню на стіл штукатурки під час мінометно-артилерійського обстрілу, стелю завішували простирадлами або парашутним полотном.

Типовою була операційна у с. Чияне Поліської області, яку описав лікар партизанського з'єднання під командуванням М. Наумова М. Тарасов: «Ми розгорнули парашут, виміти селянські столи накрили простирадлами, зібрали й установили свій операційний стіл Юдина й у нас вийшла непогана операційна, готова приймати поранених партизанів» [7, 48]. Відвідавши цей госпіталь, Секретар ЦК КП(б)У Д. Коротченко і Начальник ШПРУ Т. Строкач «залишилися задоволені» [13, 4].

Колишній начальник штабу партизанського з'єднання під командуванням С. Ковпака Г. Базима писав: «У Старій Гуті ми створили дуже добрі умови для поранених. Таких умов у нас не було на жодній стоянці. Для поранених були відведені кращі приміщення села. Медичний персонал організував за ними прекрасний догляд. Перебоїв у харчуванні не було, і страви готувались смачні. А головне, поранених не тривожили частими переїздами. Тут поранені почували себе, немовби десь в армійському госпіталі, на Великій землі» [4, 62].

Іноді для розміщення поранених і хворих партизанів на території селищ використовували громадські будинки. Так, партизанське з'єднання О. Сабурова організувало госпіталь у с. Червона Слобода в будинку місцевої лікарні [11, 133]. Партизанський загін з'єднання під командуванням С. Ковпака розташував госпіталь в будинку школи с. Аревичих [10]. Командир з'єднання О. Сабуров згадував один із таких госпіталів в будівлі школи: «Поранені лежали на ліжках, на дошках, покладених на лави, а деякі просто на підлозі. І накриті були хто чим: хто різнобарвними ковдрами, хто рядном, хто якимись дмотканими шаллями» [9].

Особливим типом був рухомий пересувний госпіталь. Такий госпіталь влітку пересувався на возах, а взимку на санях і перевозив разом із пораненими та хворими все медичне майно. Зазвичай вози для хворих та поранених партизанів брали з тієї роти, з якої він прибував, а після одужання бійця віз повертався в роту разом із ним. Витяг з листа лікаря Ангстурма дає опис госпіталю такого типу: «Усе лікування поранених здійснюється на ходу і в постійному русі. Віз і ноші – основні транспортні засоби. Тряска на возі спричиняє пораненню партизанові великі страждання» [6, 38]. Для захисту поранених від дощу підводи обладнували легким каркасом, з натягнутим на нього брезентом, парашутом або плащ-наметом. Дно підводи вистеляли соломною або сіном, потім клали матраци або пуховики, накривали їх простирадлами, ряднами чи парашутним полотном. Під голови пораненим клали подушки. Під час переходу поранені перебували під наглядом чергового лікаря [4, 63].

Під час лікування хворих та поранених партизанів медико-санітарні служби партизанських з'єднань особливо увагу приділяли їх харчуванню, організація якого відрізнялася. У деяких загонах за харчування хворих відповідав той підрозділ, до якого вони належали, наприклад, як у з'єднанні Салая [12, 8]. В інших загонах продукти харчування для поранених і хворих партизанів надавала господарська частина загону [4, 85]. Іноді, наприклад у з'єднанні О. Федорова, страви для поранених готували працівники медико-санітарної частини.

Хворих майже регулярно забезпечували такими продуктами харчування, як цукор, м'ясо, молоко, овочі, навіть за умов нестачі продуктів. У всіх загонах і з'єднаннях хворих намагалися годувати двічі й тричі на день гарячою стравною. Їм давали картопляно-круп'яні супи, бульйони з конини і яловичини, кашу, млинці, картоплю з м'ясом. У загоні Ворошилова гарячу їжу давали пораненим тричі на добу, причому її калорійність була досить високою, а молока давали стільки, скільки поранений міг випити [14, 13зв.]. Лікар Т. Гнедаш згадував: «У лихоліття, коли ми все харчувалися корою з дерев, голками з ялинок, для поранених діставали яблука, вершкове масло, курей» [5, 14]. Значну допомогу медичним працівникам партизанських загонів дефіцитними продуктами та різним майном надавало місцеве населення. Наприклад, жителі с. Берков Козелецького району Чернігівської області повністю взяли на своє утримання госпіталь місцевого загону [3, 149]. Часто партизани залишали жителям на утримання корів, захоплених у ворога, молоком яких напували поранених і хворих.

Представники партизанських медичних служб намагалися зробити умови в госпіталі більш зручними для хворих та поранених. Для стаціонару в землянці робили нари, застеляли їх соломною, покривали ряднами, і зверху, якщо можливо, білою парашутною тканиною. Простирадлі і ковдри на ліжках у госпіталях не було, а замість них використовували гілки, листя, солому. Були випадки, коли листя на нарах застилило кінською шкірою [15, 120]. Партизанський лікар

М. Дудко зазначав: «Взимку ми шили валянки з ватних зимових ковдр – це для поранених зручне і тепле взуття» [6, 77].

Санітарні частини загонів забезпечували гігієну в партизанських госпіталях усіх типів. Санітарки умивали тяжкопоранених партизанів, змінювали і прали білизну. Силами медичних кадрів у госпіталях забезпечувалася чистота, особливо напередодні святкових дат. Так, у госпіталі з'єднання О. Федорова напередодні річниці Жовтневої революції робили генеральне прибирання. У госпіталі настиляли свіжі хвойні гілочки й сіно [5, 127]. Біля входу в палати завжди була до блиску намита підлога, з розкиданими на ній свіжими гілками ялинок. О. Сабуров писав, що «сестри вранці і ввечері миють підлогу», а «свіже вологе повітря й запах хвої вбивають важкі запахи лікарні» [9].

Таким чином, для лікування хворих та поранених партизанів, яких не було можливості евакуювати, у партизанських загонах і з'єднаннях створювали госпіталі, які найчастіше розміщували в лісі або селах, якщо останні перебували на території партизанських країв. Для організації партизанського госпіталю використовували громадські та житлові будинки, а в лісі будували землянки або ставили намети. Особливої уваги в госпіталях медики приділяли харчуванню та дотриманню санітарно-гігієнічних вимог серед хворих та поранених. Незважаючи на різноманітні складнощі, що оточували партизанів, медичний персонал успішно проводив лікарську роботу на окупованій території.

1. Кучер В.І. Партизанські краї і зони на Україні в роки Великої Вітчизняної війни (1941 – 1944). – К., 1974.
2. Старожилів Н.В. Партизанские соединения Украины в Великой Отечественной Войне. – К., 1983.
3. Народная война в тылу фашистских оккупантов на Украине: 1941 – 1944: В 2 кн. – Кн. 2: Партизанская борьба / Редкол.: Ю. Кондуфор и др. – К., 1985.
4. Маєвська Н.К. Медична служба в партизанських загонах. – К., 1985.
5. Гнедаш Т.К. Воля к жизни. – М., 1988.
6. Дудко М. Радянська медицина на службі у партизанів України. – К., 1966.
7. Тарасов М.М. Медицина у партизан в Великую Отечественную войну // Советское здравоохранение. – 1947. – № 8.
8. Федоров А.Ф. Подпольный обком действует. – М., 1975.
9. Сабуров А.Н. Силы неисчислимы [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://royallib.ru/book>.
10. Вершигора П.П. Люди с чистой совестью. – М., 1986 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bookz.ru>.
11. Центральний Державний Архів Громадських Об'єднань України (далі – ЦДАГОУ). – Ф. 62. – Оп. 1. – Спр. 1785.
12. ЦДАГОУ. – Ф. 95. – Оп. 1. – Спр. 6.
13. ЦДАГОУ. – Ф. 62. – Оп. 1. – Спр. 1789.
14. ЦДАГОУ. – Ф. 94. – Оп. 1. – Спр. 3.
15. Чуб М.И. Так было: Документальная повесть. – Симферополь, 1980.

Danilovà A.A. The partisan hospitals in the daily life of the participants of the Soviet Resistance movement during the Second World War. The article is devoted to the medical conditions in partisan formations during the Second World War. The types of the guerrilla hospitals are defined. The conditions of the treatment of the sick and wounded partisans are characterised. **Key words:** The Second World War, partisan formations, medicine.

О. В. Лук'яненко

ПОБУТОВІ УМОВИ КОЛЕКТИВІВ ПЕДІНСТИТУТІВ УРСР ЧАСІВ «ВІДЛИГИ»

У статті аналізуються матеріально-побутові умови організації навчального процесу у вищій педагогічній школі УРСР часів «відлиги» (1953 – 1964 рр.).

Ключові слова: повсякдення, матеріально-побутові умови, педінститути, УРСР, «відлига», студенти, викладачі.

Найбільшу частину свого життя викладачі та студенти проводили у стінах педагогічних інститутів. Однією з головних умов, що визначала специфіку їхньої буденності, було створення аури другого дому на робочому місці. Ми вдалися до практики «присутнення минулого» [1, 53], аби з'ясувати: у яких умовах працювали викладачі та студенти протягом «відлиги»; чи позначилось деклароване зростання добробуту на покращенні роботи «вишів»; чи були готові освітяни братися за зміни у повсякденному житті, коли держава не допомагала розв'язувати проблеми інститутів?

Післявоєнна доля вищих навчальних закладів мала багато спільного, що було визначене загальним кризовим становищем країни, що піднімалася з руїн Другої світової. Один із найстаріших у країні – Ніжинський педінститут зміг повернути собі усі приміщення, які належали йому до війни, у 1953 р. мав чотири повноцінних гуртожитки для студентів, а на чергові державні асигнування навіть розпочав будівництво нового [2, 3]. Однак у більшості ВНЗ існувала проблема, властива зокрема Полтаві. На початку 1953 р. затягувалася відбудова навчального корпусу та повернення власності Полтавського педінституту, втраченої під час війни. В окремих приміщеннях розташовувалися приватні квартири та навіть приміщення «Кінопрокату». Інші «виші» також були у доволі тісних умовах протягом довгого часу «відлиги». Так, в Умані інституту доводилось ділити перший поверх власної будівлі з торгівельними та господарськими установами і дитячим кінотеатром міста [3, 238]. За відсутності власних, орендував чужі площі Київського педінституту іноземних мов [4, 3]; приміщення загальноосвітніх шкіл винаймали Житомирський, Кам'янець-Подільський [5, 3], Мелітопольський педінститути [6, 1-2]. Останній на орендованих площах спромігся розмістити лише один факультет [7, 5]. У Дніпропетровському педінституті іноземних мов 1953 р. жодна кафедра, окрім кафедри марксизму-ленінізму, не мала власної окремої кімнати. Навіть деканати знаходилися в одному кабінеті, перегородившись «по-комуністичному» фанерними перегородками [8, 4].

Зміцненню матеріально-технічної бази педагогічних «вишів» на зорі десталінізації часто заважало те, що плани відбудови корпусів систематично губилися, перероблялись і перераховувалися, у зв'язку з подорожчанням чи здешевленням будівельних матеріалів [9, 124]. Облбудтрести інколи не давали матеріалів чи людей для завершення робіт [10, 4]. Так, з причини недбалості підрядчиків затягувалася відбудова Вінницького педінституту [11, 103] та Одеського педінституту іноземних мов [12, 17].

Стан же наявних приміщень також часто бажав бути кращим. У старих аудиторіях Полтавського педінституту взимку в окремих кабінетах температура повітря не перевищувала 14 градусів [13, 53]. Схожими були температурні умови в інших вишах: у Черкаському педінституті протягом усієї зими за «стандарту» 12 – 16 градусів вона інколи знижувалась до 4 тепла [14, 25]! Коли ж окремих викладачів зауважували на спробах зігрітись біля електроплитки чи заварюванні чаю на «казенній електроенергії» у зимові дні, справи доводили ледь не до